

Erol ALTINSAPAN¹

Canan PARLA²

**İŞLEVİ DEĞİŞTİRİLEREK HAMAMDAN CAMİYE DÖNÜŞTÜRÜLEN
ÖZGÜN BİR ÖRNEK: ESKİŞEHİR AK CAMİ**

Özet

Ak Cami, Eskişehir Odunpazarı İlçesi'nde Selçuklu ve Osmanlı dönemi mimari dokusunun kısmen muhafaza edildiği bölgede yer almaktadır. Bu yapı, Anadolu Türk mimarisi içerisinde işlev değişikliği ile özgün bir kullanım kronolojisi yansıtmaktadır. Ak Cami'nin adı, yer aldığı mahalleye de isim olarak verilmiştir. Özgününde hamam olarak inşa edilen yapı, eşine az rastlanır bir uygulama ile camiye çevrilmiştir. Selçuklu dönemi hamam mimarisi planına sahip olan yapının soyunmalık kısmı, caminin harim bölümü olarak düzenlenmiştir. Yapının hamam olarak inşa edildiği ve camiye dönüştürüldüğü tarihler tam olarak bilinmemekte, İshak Fakih'in yaşam süresi içinde (1349-1440) camiye çevrildiği varsayılmaktadır. Duvarlarının tuğla hatıllı kaba yonu kesme taş örgüsü, hamamın 13.yüzyıl sonu 14. yüzyılın başlarında inşa edildiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Ak Cami, Hamam, Cami, Türk Mimarisi, Eskişehir

**ORIGINAL EXAMPLE OF CONVERTING BATHHOUSE INTO A
MOSQUE: ESKİŞEHİR AK MOSQUE**

Abstract

Ak Mosque is located in Eskişehir's Odunpazarı district in the area where architectural texture of Seljuk and Ottoman periods are partly protected. This construction reflects an unique chronology of usage connected with change of function in Anatolian Turkish architecture. The neighbourhood is named after the mosque where it is located. The construction was originally built as a bathhouse and then it was transformed into a mosque. The construction had a plan of a Seljuk period bathhouse and its dressing section was converted into the main prayer hall of the mosque. Exact date of the conversion is not known but the presumed dates could be the lifetime of Ishak Fakih (1349-1440). The walls of the building was

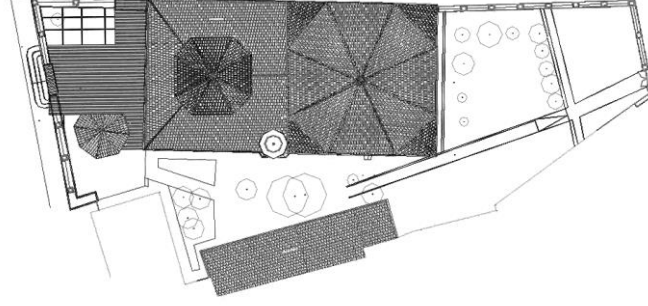
¹ Prof.Dr. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, ealtinsapan@anadolu.edu.tr

² Prof.Dr. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, cparla@anadolu.edu.tr

made of cutstones with brick beams indicate that the original bathhouse was constructed during the end of 13th Century or in the beginning of the 14th Century.

Key Words: Ak Mosque, Bath, Mosque, Turkish Architecture, Eskişehir

Halk arasında bir dönem *Kümbet Camii* ismiyle de anılan Ak Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 1862 numaralı defterde İshak Fakih adına kayıtlıdır.³ Eskişehir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün yapı kütük defterine Alâeddin Vakfı, Selçuklu eseri olarak kaydedilmiştir. Özgününde hamam olarak inşa edilen (Çelikkanat,1990, s.50-53), Cemaleddin mahlaslı İshak Fakih (1349-1440) tarafından hamamdan camiye dönüştürüldüğü genel kabul gören yapı,⁴ Eskişehir'in Odunpazarı İlçesi, Akcami Mahallesi Cemalciler Sokak'ta yer almaktadır⁵ (Çizim:1).

Çizim 1: Ak Cami vaziyet planı (Baha Yiğit 2007)

Camiye çevrildiği dönemde İshak Fakih'e ithafen *İshak Fakih Camii* olarak da adlandırılan yapının⁶ camiye dönüştürüldüğü tarihi belirtir inşa kitabesi bulunmadığı gibi hamam olarak inşa edildiği tarih de bilinmemektedir (Resim:1-2).

³ Bu bilgi, Ali Kılıcı,-Birsen Erat,-vd., Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü "Yayınlanmamış Eskişehir İli Vakıf Eski Eser ve Abideleri" ve Ak Cami Koruma ve Yaşatma Heyeti'nin cami içerisinde bulunan yazılarından alınmıştır.

⁴ Ali Kılıcı,-Birsen Erat,-vd., a. g. e.

⁵ Cami içinde yer aldığı mahalleye adını vermektedir. Eskişehir Vakıflar Şube Müdürlüğü'nün yapılara ait kütük defterine Alâeddin vakfı, Selçuklu eseri olarak kaydedilmiştir. 26.09.1939 tarihinde düzenlenen Tapu-Kadastro kayıtlarında tam hisseli olarak belirtilen yapı, senet cilt no: 1, senet sayfa no: 118, pafta no: 2, ada no: 165, parsel no: 2 ile kütük defterine yer almaktadır. Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, 2003 Tarihli Onarım Raporu'nda yapının, Eskişehir İl merkezinde, Odunpazarı Orta Mahalle Cemalciler Sokakta, 65 pafta, 913 ada, 1 parsel ve 28 numara ile kayıtlı bulunduğu yazılmaktadır. Bu çalışmada Erol Altınsapan ve Canan Parla'nın 2007-2008 yıllarında gerçekleştirdiği Ak Cami Projesi verileri kullanılmıştır (Altınsapan 2008).

⁶ Eskişehir'in yerlisi ve caminin müezzini olan Hoca Ziya Çamoğlu, yapının eskiden cami, han ve hamam olarak üç işlevinin bulunduğunu, 20. yüzyılın başında tamamen cami işleviyle kullanıldığını belirtmektedir.

Resim 1: Ak Cami kuzey cephe

Resim 2: Ak Cami batı cephe

1349 yılından önce doğduğu tahmin edilen,⁷ İshak Fakih'in doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmemektedir. Germiyanogulları Beyliği döneminde Kütahya'da yaşayan (Kalyon, 2000, s.90) Hanefi mezhebi fıkıh bilgilerinden Hacı Halil Hayrullah oğlu İshak Fakih'in adı, 1363/64 ve 1422 tarihli vakfiyesinde tasdik makamında bulunan bir kadı olarak geçmektedir (Altun, 1981-1982, s.130). Osmanlılar ile Germiyanogulları arasındaki dostluğun pekişmesi için gayret göstermiş, ayrıca bu iki Türk Devleti'nin Bizans'a karşı birlik ve beraberlik içinde birbirlerine yardımcı olmaları amacıyla faaliyetlerde bulunmuştur (Çıkam, 1987, s.222-223). Germiyanoglu Süleyman Şah ile Yakup Bey zamanının en yüksek nüfuzlu ulemasıdır. Devlet Hatun ile Yıldırım Beyazıt'ın evliliği nedeniyle Süleyman Şah'ın 1381 yılında Osmanlı Sultanı I. Murad Hüdavendigâr'a gönderdiği heyetin başında yer almıştır.⁸ Germiyanogulları hanedanının kurduğu vakfın mütevellisi, onların maddi ve manevi temsilcisi olan İshak Fakih'in ölümünden sonrada mütevellilik görevini oğulları sürdürmüştür.⁹ Kütahya'da bugün İshak Fakih Mahallesi olarak bilinen mahallede, günümüze 1433 tarihli mescidi ile medresesi gelebilen, mescit, medrese, çeşme, yedi oda, kütüphane ve ölümünden sonra kendisi için türbe dönüştürmek üzere mescidin yanına eklenen ufak bir zaviyeden oluşan külliyesini inşa ettirmiştir.¹⁰ Vefatının ardından yaptırdığı mescidin kapatılarak türbeye dönüştürülen son cemaat yerinin, batı bölümüne defnedilen İshak Fakih'in sandukası mavi ve turkuaz renkli çinilerle kaplanmıştır. Ömrünün dört-beş yılını Osmanlı idaresinde, büyük bölümünü Germiyanogulları idaresinde geçirdiği anlaşılan İshak Fakih'in, II. Yakup Bey Külliyesi İmaret Mescidi'nin giriş kapısı üzerine Osmanlı Sultanı II. Murat'ın adının da yazılı bulunduğu¹¹ 1440 tarihli onarım kitabesini yerleştirmesinden,¹² 1440 tarihinde hayatta olduğu anlaşılmaktadır. 1381 tarihinde Osmanlılara gönderilen heyetin başında bulunduğu sırada 40 yaşını geçmiş olduğuna ve Kütahya İshak Fakih Camii'nde yer alan 1433 tarihli kitabesine dayanılarak 90 yaşından fazla yaşadığı varsayılmaktadır.¹³

Bugüne kadar pek çok kez onarım geçiren Ak Cami'nin, 1971 yılında tabanına taş döşeme kaplanmış, 1989 yılında minaresinin fırtınadan hasar gören külâhı onarılmıştır.¹⁴ 1990 öncesinde birkaç kez restore edilen caminin, bu tarihte çok sanatkârane olarak işlenmiş bir

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kütahya Şehri, İstanbul 1932, s.110.

⁸ Mustafa Kalyon, Kütahya'da Selçuklu Germiyan ve Osmanlı Eserleri, Kütahya 2000, s.90.

⁹ Mustafa Kalyon, a. g. e., s.90.

¹⁰ Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi "bir deneme", Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya, İstanbul 1981-1982, 310-311.

¹¹ Ara Altun, a. g. m., s, 311.

¹² Mustafa Kalyon, a. g. e., s.48.

¹³ Mustafa Kalyon, a. g. e., s.91.

¹⁴ Bu bilgi, Ak Cami Koruma ve Yaşatma Heyeti'nin Kayıt Defteri'nden alınmıştır.

minberinin bulunduğu, mihrap kısmının ise beyaz yağlı boya ile boyandığı yolunda bilgiler bulunmaktadır (Çelikkat, 1990, s.53). 1990 yılında mihrabına çini üzerine yazılmış ayet panosu eklenmiş, pencereleri ile kuzey cephe duvarı kazınarak boyanmıştır. 1991 yılında yapının içinde, girişin hemen önünde yer alan büyük sivri kemerin altı camekânlı bir düzenleme ile kapatılmıştır.¹⁵ Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapının batısına 1995 yılında, gasilhane, tuvalet ve abdes alma odalarını ihtiva eden bir ek yapı inşa edilerek bahçe düzenlemesi yapılmıştır.

Onarım kitabesinden, 1881-1882 tarihinde Topal Ali-Hafız Ali adında bir kişi ya da kişiler tarafından yaptırıldığı anlaşılan, cami avlusundaki on iki cepheli şadırvan, 1997 yılında yenilenmiş, aynı tarihte ayrıca, caminin yağmur olukları yapılmıştır.¹⁶ 2003 yılında yapının cephe duvarları içten ve dıştan sıvanmış, avlu kapısı üzerindeki tahrip olmuş bölümler yenilenerek boyanmış,¹⁷ güney ve batı cephesini saran tretuvarlar, harim döşemesinin üst kotundan daha aşağı indirilerek caminin nem almasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Doğu cephenin oldukça yakınından geçen şehir kanalizasyonuna ait kanal nedeniyle bu cephe kanal alt seviyesine kadar tecritli sıva ile sıvanmış, önüne 20'lik büz ile kapalı drenaj yapılmıştır.¹⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından girişin sol tarafında ve kuzeydoğuda yer alan hücrede, kazan dairesi olarak kullanılmak amacıyla bazı düzenlemeler yapılmış, yapının içine kalorifer tesisatı döşenmiş ve petekler yerleştirilmiştir.¹⁹ Yapının hamam olarak kullanıldığı dönemdeki sıcaklığının kubbeli orta bölümünün örtü sistemi yükseltilmiş ve yükseltilen kubbe kasnağına aydınlık pencereleri açılmıştır²⁰ (Resim:1-4).

Resim 3: Ak Cami doğu ve kuzey cephe

Resim 4: Ak Cami orta bölüm kubbesi

Daha önce beyaz yağlı boya ile boyanan mihrabının tamamı ile vaaz kürsüsü günümüzde üretilen Kütahya çinileriyle kaplanmıştır. Ayrıca, yapının yenilenen kapılarında demir ve alüminyum malzeme kullanılmış, pencerelerine demir korkuluklar takılmıştır. Bugün cami işleviyle hizmet veren, özgün işlevine dönme olasılığı çok zor olan yapının restorasyonu sırasında, özgün durumunun algılanabilirliğinin korunmasının önemi üzerinde durulmuştur. 2007 yılı sonbahar aylarında yapının cephe duvarlarının hemen önünde, zemin altına inilmek suretiyle araştırma kazıları yapılmıştır. Bu kazılar sırasında kuzey cephe duvarının altında

¹⁵ Bu bilgi, Ak Cami Koruma ve Yaşatma Heyeti'nin, Kayıt Defteri'nden alınmıştır.

¹⁶ Bu bilgi, Ak Cami Koruma ve Yaşatma Heyeti'nin, Kayıt Defteri'nden alınmıştır.

¹⁷ Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, "2003 Tarihli Onarım Raporu"

¹⁸ Bu bilgi, Ak Cami Koruma ve Yaşatma Heyeti'nin, Kayıt Defteri'nden alınmıştır.

¹⁹ Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, "2003 Tarihli Onarım Raporu"

²⁰ Bu bilgi, yapının Onarım Heyeti Başkanı'ndan alınmıştır.

dönüştürülen hamamın ısıtma sistemine ait kanalları oluşturduğu düşünülen yan yana sıralanmış çok sayıda küçük kemere rastlanmıştır (Resim:5).

İç duvarların raspasından sonra yapının kemer karınları, duvar yüzeyleri, kapı ve pencere kenarlarıyla üstlerinde, mescit kubbesinin eteğinde yer alan kalemişi bezemeler ortaya çıkartılmış, sıcaklığın kuzeydoğu köşe odasının doğu duvarında kurnaya gelen su borularına ait oluk tespit edilmiştir. Girişin önündeki mekânının orta bölümünü örten kubbenin kasnağı ve yüzeyi raspalanarak tamir edilmiştir. Harim kısmının doğu, batı ve güney cephe duvarları pencere aralarında raspalanarak bir giriş kapısının izi aranmışsa da her hangi bir kapı açıklığına rastlanmamıştır.

Resim 5: Kuzey cephe duvarı altındaki hamamın ısıtma sistemine ait sıralı kemerler
(Altınsapan, 2008, s.102)

TASVİR

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen biçimli bir alana oturan yapının, doğu cephesi doğrudan bu cephe önünden geçen sokağa bakmaktadır. Kuzey, güney ve batısından avlu duvarlarıyla çevrelenmiş bulunmaktadır. Avluyu kuzeyden çevreleyen duvarda iki giriş yer almaktadır. Bunlardan doğuda bulunan basık kemerli üçgen alınlıklı ana kapıya, yol kotundan 4 basamak ile çıkılarak ulaşılmaktadır. Bu kapıda “Ak Cami 1318” yazısı okunmaktadır (Resim:6). Kim tarafından neye göre yazıldığı belirlenemeyen muhtemelen Rumi 1318/Miladi 1902-1903 yıllarını gösteren bu tarih ya üzerinde bulunduğu kapının yapıldığı tarihi ya da genel bir onarımı gösteriyor olmalıdır.

Avlunun kuzeybatı köşesindeki, yoldan dört basamakla çıkılarak ulaşılan dikdörtgen biçimli talî kapı ise yanındaki ek yapıyla birlikte sökülerek kaldırılmıştır. Cami avlusunu güneyden çevreleyen duvarda da dikdörtgen biçimli bir kapı bulunmaktadır.

Resim 6: Ak Cami kuzey avlu kapısı

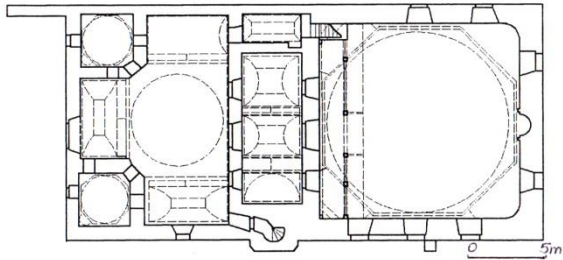

Resim 7: Şadırvanın kitabesi

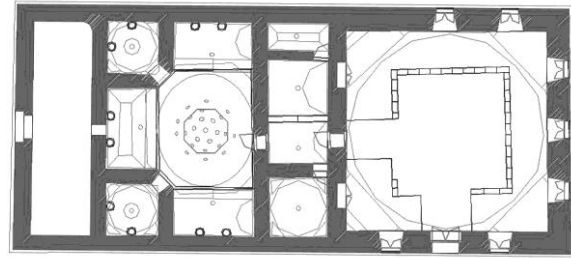
Yapının kuzeybatısında, avlu içinde yer alan on iki kenarlı şadırvanın güneye bakan cephesinde “Sahıbul Hayrat Topal Ali, 1299, Hafız Ali” ibaresinin okunduğu bir kitabe bulunmaktadır (Resim:7). Hicri 1299/ Miladi 1881-1882 tarihi, kare kesitli sekiz ahşap destekle taşınan kiremit kaplı ahşap konstrüksiyonlu bir çatı ile örtülen şadırvanın yapım tarihini göstermektedir. Örtüsünün iç kısmına ayrıca “Sahıbul Hayrat: H. Hüseyin 1997” ibaresi yazılmıştır. 2007 yılı restorasyonunda, caminin batısındaki bahçe içine merdivenle inilerek girilebilen, tuvaletlerle abdest alma yerlerinin bulunduğu yeni bir müstemilat yapısı inşa edilmiştir.

Yapının kuzey cephesi doğusundan, doğu cephe duvarının daha kuzeye uzanan bir parçasıyla sınırlanmaktadır. Kuzey cephenin yaklaşık yarı yüksekliğinde bulunan bu duvarın batıda herhangi bir simetriği bulunmamaktadır. Yapının doğu cephe ekseninin güneyinde basık kemerli iki, güney cephe ekseninin iki yanında basık kemerli birer pencere bulunmaktadır. Batı cephe ekseninin hafifçe kuzeyinde, büyük kısmı yapının içinde kalan, bir bölümü cepheden dışa taşan minare kaidesi yer alır. Minare kaidesi ile pabuçluk arasında geniş bir düz silme bulunur. Bu silmenin üzerinden pahlanarak geriye çekilmek suretiyle aşağıdan yukarıya doğru yükseldikçe daralan pabuç kısmı yer almaktadır. Pabuçla silindirik gövde, gövde ile şerefe altı arasında birer düz bilezik yer alır. Şerefe altı, özel imal edilmiş, profilli tuğlalarla oluşturulmuştur. Silindirik petek kısmını konik külâh örtülüdür (Resim:2)

Minare kaidesi ile batı cephenin güney köşesi arasına biri eksene, diğerleri bu pencerenin iki yanına olmak üzere eşit aralıklı basık kemerli üç pencere yerleştirilmiştir. Pencereleden ortada yer alanın güney kenarına kuzey sınırı dayandırılmış, sonradan eklenmiş dikdörtgen prizma biçimli baca, 2007 yılının restorasyon çalışmaları sırasında sökülerek ortadan kaldırılmıştır. Batı cephenin minare kaidesinin kuzeyinde kalan bölümünde, bu bölümün ekseninden hafifçe güneye kaymış basık kemerli bir pencere daha bulunmaktadır. Farklı örtü tiplerini bünyesinde barındıran yapının, kubbeleri de dahil olmak üzere tüm örtüleri dıştan Marsilya tipi kiremitlerle kaplanmıştır. Kuzey cephenin önünde bulunan demir konstrüksiyonlu sundurma, 2007 yılının restorasyon çalışmaları sırasında sökülüştür.

Çizim 2: Ak Cami Rölöve Planı
(Altınsapan 2008, s.77; Soner Uğurlu 2007'den)

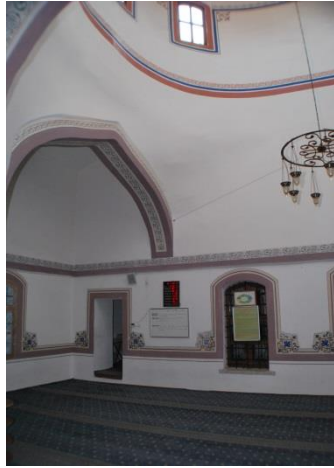
Çizim 3: Hamamın restitüsyon planı
(Altınsapan, 2008, s.82; Baha Yiğit 2007'den)

Hamamdan camiye dönüştürülen yapıya kuzey cephe ekseninden hafifçe batıya kaydırılmış, açıklığı dıştan içeriye doğru genişleyen basık kemerli bir kapıyla girilmektedir (Çizim:2-3). Kapının iki yanında dikdörtgen biçimli birer pencere yer almaktadır. Kapıdan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, güneyinden sivri kemerle orta bölüme açılan eyvana girilir. Bu eyvan, doğu ve batısına, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı birer eyvanın eklenildiği pendentif geçişli kubbe örtülü orta bölüme açılmaktadır. Eyvanlardan kuzey ve batıda yer alanları aynalı beşik tonoz, doğuda bulunan basık kemer profilli beşik tonozla örtülüdür (Resim:8).

Cami giriş kapısından doğrudan hamamın sıcaklık bölümünden dönüştürülmüş T tabanlı bir mekâna geçilir. Bu mekânın kollarını oluşturan kuzey, doğu ve batı eyvanları birer sivri kemerle yüksek kasnaklı kubbe örtülü orta birime açılırlar. Orta bölüm kubbesinin kasnağında güney hariç, ana ve ara yönlerde basık kemerli yedi pencere yer almaktadır (Resim:4). T tabanlı mekânın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde, hamamın halvetlerinden dönüştürülmüş kubbe örtülü kare tabanlı birer mekân bulunmaktadır (Çizim:2, Resim:8). Doğu eyvanının güney duvar eksenine açılan dikdörtgen biçimli bir kapıyla kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülü bir mekâna geçilmektedir (Resim 9). Bu mekânın batı duvarının güney köşesinde basık kemerli bir niş bulunmaktadır. Mekânın raspalanan duvarları, güney duvarında bulunan özgün sivri kemerli bir açıklıktan doğrudan güneydeki kare planlı harim bölümünün geçildiğini göstermektedir (Resim:10).

Resim 8: Giriş eyvanı ve halvetten dönüştürülen mekanlarının yuvarlak kemerli girişleri

Resim 9: Doğu eyvan ve harime geçilen kapı

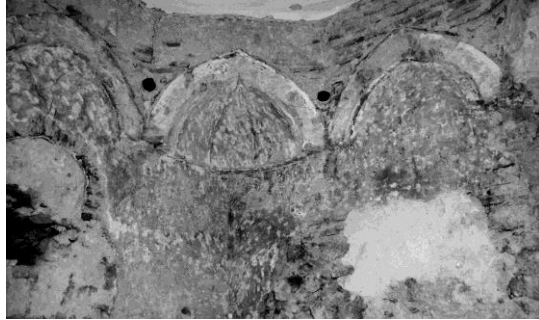
Resim 10: Aynalı tonoz örtülü mekândan harime geçiş (Altınsapan 2008, s.119)

Günümüzde, bu mekândan hemen güneyine yerleştirilen ahşap basamaklı bir merdivenle harimin kuzeyinde yer alan kadınlar mahfiline çıkılmaktadır. Girişin önündeki T tabanlı mekânın batı eyvanının batı cephe ekseninde içten dışarıya doğru daralan bir pencere, güney duvarının batı köşesinde minareye ait döner merdivenin kovalarına geçilen yamuk planlı birime açılan dikdörtgen biçimli bir kapı bulunur. Bu bölüm, güneyinden kemerli bir açıklıkla doğrudan, merdiven kovalarına bağlanmaktadır (Resim. 11-12).

Resim 11: Batı eyvan ve minare kapısı Resim 12: Minare kovası (Altınsapan 2008, s.120)

Girişin önündeki T tabanlı üç eyvanlı bölümün kuzeydoğu ve kuzeybatısındaki halvetten dönüştürülen kare planlı mekânların kuzey ve güney duvar eksenlerinde birer pencere bulunmaktadır. Kuzeydoğudaki mekânın batı duvarının güney, kuzeybatıdaki mekânın doğu duvarının kuzey köşesine birer pencere daha açılmıştır. Her iki mekânın da kubbelerine küçük tromplarla geçilmektedir. Tromplar arasındaki duvar yüzeylerinde kubbe eteğini sekizgen alt yapıya oturtmaya yarayan küçük birer kemer bulunur (Çizim:2, Resim:13-14).

Resim 13-14: Kuzeydoğu halvet hücresi kapısı ve tromp kemerleri (Altınsapan 2008, 121,123)

T tabanlı bölümün kubbeli orta birimini güneyinden sınırlayan duvarda, ortadakinin kapı iki yanlardakinin pencere olduğu üç açıklık bulunmaktadır (Resim:15). Ortadaki basık kemerli kapıdan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı hamamın ılıkliğından dönüştürülmüş bir başka mekâna geçilmektedir. Harime geçiş veren bu mekân, kuzey güney doğrultusunda atılmış birer sivri kemerle üstte üç birime ayrılmıştır. Kemerlerden doğuda bulunanı daha dar, batıda yer alanı daha geniştir. Geçiş mekânının doğu ve ortadaki örtü birimleri aynalı beşik, batıdaki birimi kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerde sivri kemerli tromplarla geçilen yarım kubbeyle örtülüdür. Doğru ve batı duvarları sağır olan bu mekânın güney duvar ekseninde bulunan basık kemerli kapı ile doğrudan caminin kare planlı harim bölümüne geçilmektedir. Kapının iki yanında dikdörtgen biçimli birer pencere bulunmaktadır (Resim:16-17).

Resim 15: Kubbeli birimin güney duvarı, batı eyvan ve kubbeli kuzeybatı mekânın girişi

Resim 16: Geçiş mekânı güneydoğuya bakış Resim 17: Geçiş mekânı güneybatıya bakış

Yapının hamamın soğukluğundan dönüştürülmüş sivri kemerli tromplarla geçilen kubbe örtülü kare planlı harim bölümünün güneydoğu ve güneybatı köşeleri, zeminden tromp içlerine kadar devam edecek biçimde yuvarlatılmıştır. Harimin trompları arasındaki duvarlara yapılan sivri boşaltma kemerleri kubbe eteğinde tam bir sekizgen oluştururlar. Harimin güney duvar ekseninde yarım yuvarlak kesitli mihrap nişi, bu nişin iki yanında içten dışarıya doğru daralan basık kemerli birer pencere bulunmaktadır. Güney duvarın batı köşesine minber, doğu köşesine vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir. Harimin doğu duvarında iki, batı duvarında üç, içten dışarıya doğru daralan pencere yer alır. Harim, köşelerde büyük tromp kemerlerine oturan kubbe ile örtülüdür. Harimin kuzeyine, batı duvarının kuzey penceresinin güney köşesinden geçirilen doğu-batı doğrultulu hat üzerine düzensiz aralıklarla yerleştirilmiş kare kesitli beş destekle taşınan kadınlar mahfili yapılmıştır. Desteklerden batıda yer alanı batı duvarına dayanır, diğer dördü serbesttir. Cephelerin pencere ve kapı biçimlerinin aynen içeriye yansıdığı görülür (Resim:18-19).

Resim 18: Harim, mihrap duvarı

Resim 19: Harim, kadınlar mahfili

Yapının mimari kuruluşu, Anadolu Türk mimarisinin varlığı bilinen mescit ve camilerin hiç birine uymamaktadır. Bu farklılık, özgününde hamam olarak inşa edilmiş yapının hamama ait mekânlarının camiye çevrilirken büyük ölçüde korunmasından kaynaklanmaktadır. Kuzeydeki T tabanlı mekân ile kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerdeki kubbeli halvet hücreleri hamamın sıcaklık, sıcaklığın güneyindeki dikdörtgen biçimli mekân ılıkılık, günümüzde harim olarak kullanılan kare planlı mekân ise soyunmalık bölümünden dönüştürülmüştür.

Yapının inşasında kaba yonu kesme taş, mermer, tuğla ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Raspa çalışmaları yapının cephelerinde tuğla hatıllı kaba yonu kesme taş kullanıldığını ortaya çıkartmıştır. Avlunun kuzey ve güney duvarlarında yer alan kapılarda taş malzeme kullanılmıştır. Cami giriş kapısının söveleriyle basık kemeri, şadırvan cephelerinin alt kesimleri mermerdendir. Minarenin kaide, pabuç, merdiven kovası ve basamaklarında kesme taş, gövde, petek ve şerefe altında tuğla kullanılmıştır Yapının cephe duvarları içten ve dıştan sıvalıdır. Yapının iç duvarlarının raspalanması sonucunda, kaba yonu kesme taşlarla hatıl olarak kullanılmış tuğla malzeme ortaya çıkarılmıştır. Kemer, tonoz, kubbe geçişleri ile harimin kubbesi tuğla örgülüdür. Sıcaklık bölümünün bugünkü kubbe kasnağı ve kubbesi ahşaptandır. Şadırvanın destekleri ile örtüsü, kadınlar mahfilinin destek, döşeme ve merdiven basamakları, minber ile vaaz kürsüsü, pencere kasa ve kanatları, kadınlar mahfili ile minareye geçilen kapının kasa ve kanatları ahşap malzemedendir. Mihrap ve vaaz kürsüsü çini kaplamalıdır. Harimin, güney duvarı zeminden bir metre yüksekliğe kadar çini, diğer duvarları ahşap kaplamalıyken son onarımında bu kaplamalar sökülüştür. Harim trompları arasındaki sivri kemer başlangıçlarında ve kemer aralarındaki duvar yüzeylerinde madalyonların içinde “Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin” yazıları bulunur.

Yapının süslemelerinin harim kısmında toplandığı sanılırken, 2007 restorasyon çalışmaları sırasında, raspa edilen duvar, tonoz ve kubbe yüzeyleri ile pencere ve kapıların üst bölümündeki duvar yüzeylerinde, kemer karınlarında, örtüye ait bölümlerde geç dönem, kalem işi süslemeler ortaya çıkarılmıştır ve bu süslemeler korunmuştur. Mavi, kırmızı, yeşil ve sarı renklerin kullanıldığı süslemelerin ana konularını yuvarlak hatlı geometrik biçimlerle çiçek yerleştirilmiş vazolar, yıldız, serbest çiçek motifleri ve kıvrık dallar oluşturmaktadır (Resim:20-22).

Resim 20-22: Harim kubbesi ile yapının duvarlarında bulunan çeşitli kalem işi süslemeler

Mihrabın çinilerinde, beyaz zemin üzerine kırmızı, firuze, kobalt mavisi, yeşil renkli lale, ters lale, gül, karanfil, sümbül, safran çiçeğinden oluşan motifler bulunur. Mihrap kavsarasının iki yanındaki çinilerde, kobalt mavisi zemin üzerinde, çiçekli bahar dallarından oluşan bezemeler, mihrap nişini saran kalın çini bordürün alt kısmında vazodan çıkan çiçek kompozisyonları yer alır. Mihrap yüzeyindeki yazılı çinilerden sağdaki madalyonda; Allah, soldaki madalyonda, Muhammed yazılıdır. Mihrap nişi üzerinde yer alan çinili yazıdan, “(Namazda) Mescidi Harama doğru dön” metni okunmaktadır. Mihrabın etrafını “Ayet-el Kürsi” ayetinin yazıldığı bir şerit dolanmaktadır.

Vaaz kürsüsünün çini kaplamaları, cephelerde firuze, beyaz, kobalt mavisi ve kırmızı renklerin kullanıldığı kıvrık dallar, merdivenin olduğu bölüm iç içe geçmiş, beş kollu yıldızlardan oluşan geometrik geçmelerle bezenmiştir.

Minberinin yan aynalıkları on bir panodan oluşmaktadır. Bu panolar, kabartma yaprak motifleriyle ile çevrelenmiş, panoların içlerine, rozetler içine alınmış bitkisel motiflerle çiçekli vazo temalarının işlendiği bezemeler yapılmıştır. Minber korkulukları kabartma tekniğinde yapılmış yaprak ve çiçek motifleriyle bezenmiş, kapısının iki yanındaki destekler, yaprak motifleriyle sarılmıştır. Kompozisyonu oluşturan yaprak ve çiçekler ayrıca, sarı zemin üzerine yeşil, koyu ve açık kahverengi, renklerle boyanarak belirginleştirilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Ak Cami'nin mimari kuruluşu ve plan şeması, özgününde hamam olarak inşa edildiğini açıkça gözler önüne sermektedir (Çizim:2, 3). Batı cephesinin önündeki bahçe içerisinde, yeni gasilhane ve tuvalet yapısı için toprak kazıldığında, yapının güneybatısından kuzeyine doğru yol aldığı görülen, tarihlendirilmesi yapılamayan bir su oluşuna rastlanmıştır. Bölge sakinleri, hamamın suyunun güneyden ve daha yukarıdan geldiğini belirtmektedirler. Hamamın ihtiyacı olan suyun, batısında, hatta kuzeybatısında bulunan bir depoya yapının borularla taşındığı, buradan da dolaplarla sıcak su deposuna aktarıldığı düşünülebilir.

Bir hamam yapısında olması gereken soyunmalık, ılıklik, sıcaklık bölümleri ile soyunmalık ile ılıklik bir birine bağlayan aralık mekânına sahip bulunan yapının su deposu ve külhân bölümü günümüze gelmemiştir. Soyunmalık bölümünde yer alması gereken cümle kapısının yerini belirleyen her hangi bir ize rastlanmadığından, mihrap ardı ve cephe duvarlarının pencere araları raspanarak bu bölümlerde kapı açıklığı aranmışsa da her hangi bir veri elde edilememiştir. 12.-13. yüzyıl hamamlarında soyunmalık bölümlerinin sağır ve yüksek duvarlı, ahşap kirişleme tavan, kârgir tonoz ya da kubbelerle örtülü olduğu, örtülerinde bulunan ıdıklık açıklıkları, aydınlık fenerleri ya da duvarlarının üst kısımlarına açılan mazgal biçimli pencerelerle aydınlatıldıkları tespit edilmiştir (Önge, 1995, s.19). Bu nedenle, soyunmalık bölümünün sonradan açıldığı belli olan, basık kemerli yüksek pencerelerinden batı cephe ortasında yer

alanın, diğer pencerelere oranla, zemine daha yakın olduğu gerekçesi ile soyunmalık bölümünün giriş kapısı olabileceği varsayımı²¹ hatalı olabilir. Doğu cephenin hemen önünden geçen yol, soyunmalık bölümü kapısının doğu cephede olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Soyunmalık bölümüne ait kapının, mutlaka cephe eksenlerinde olması gerekmediğinden, yüksek tutulmuş pencere açıklıklarından her hangi birisi özgününde kapı olarak kullanılmış olabilir.

Cephe duvarlarından birine doğrudan açılan cümle kapılarıyla girilen, hamamların en büyük boyutlu mekânı olan soyunmalık bölümlerinin, 12.-13. yüzyıl hamamlarında, halvetler de dahil olmak üzere tüm sıcaklık bölümünün kapladığı alana neredeyse eş değer büyüklükte inşa edildiği görülür.²² Soyunmalık bölümünün boyut olarak hemen hemen sıcaklık bölümü boyutuna eş değer ölçülerde olması, yapının oldukça erken tarihli olduğuna işaret etmektedir. Soyunmalık bölümünün, güney, doğu ve batı cephelere ait duvarlarının, kuzey duvarından ve hamamın diğer duvarlarından daha kalın oluşu, bu bölümün özgün olup olmadığının sorgulanmasını gerektirmiştir.

Cephelerinde özgün kapı açıklığına ait her hangi bir ize rastlanmayışı, bu bölümün yapının camiye çevrilirken, özgün soyunmalık bölümünün yerine, caminin harimi olarak inşa edilmiş olabileceğini de düşündürmektedir. Bugünkü harim bölümünün kuzey duvarının doğu köşesinde bulunan, sivri kemerli bir açıklıktan aralık bölümüne geçilmektedir. 2007 yılında duvarların rasplanmasının ardından, sivri kemerli bu açıklığa soyunmalık bölümünün doğu duvarının kemer açıklığından daha içe taşarak, bir dilatasyonla birleştiğinin tespit edilmesi, soyunmalık bölümünün, en azından sıcaklık ve ılıkılık bölümlerinden sonra inşa edildiğini gösterir.

Ahşap örtülü soyunmalığı bulunan hamamlarda, soyunmalık bölümü ile kârgir örtülü diğer bölümlerin duvarları arasında dilatasyon bulunduğu, kârgir örtülü soyunmalık mekânı bulunan hamamlarda ise dilatasyona rastlanmadığı²³ dikkate alınırsa, yapının ilk soyunmalık bölümünün ahşap örtülü olabileceğine ve duvarlarının bu kalınlıkta olmadığına hükmedilebilir. Soyunmalık kısmı, kârgir kubbe ile örtülmeye karar verildiğinde, eski soyunmalık mekânının tümüyle elden geçirilerek, duvar kalınlıklarının arttırılmış olabileceği varsayımını, özellikle sıcaklık bölümünün çok benzeri bir sıcaklığa sahip bulunan 14. yüzyıla tarihlenen Sivrihisar Seydiler Hamamı'nın ahşap kirişleme tavanlı soyunmalık bölümü kuvvetlendirmektedir. Soyunmalık bölümünün dilatasyon dışında, özgününde ahşap kirişlemeli bir örtüye sahip olabileceğini gösteren her hangi bir delile rastlanmaması, soyunmalık kısmının sıcaklık ve ılıkılık kısımlarının tamamlanmasının hemen ardından, aynı inşaat döneminin ileri safhasında tamamlandığına işaret eder. Kaldı ki, bu büyüklükte kubbe örtülü bir mekânın, duvar kalınlıklarının bu ölçülerde tutulması normaldir. Soyunmalık bölümünün ılıkılık ile ortak olan kuzey duvarının daha ince oluşunu, kubbe eteğine dayanan, bu bölüme ait tonozların itki kuvvetlerine bağlamak mümkündür.

12.-13. yüzyıl Anadolu hamamlarının tümünde, soyunmalık bölümünden ılıkılık bölümüne, tonoz ya da kubbe örtülü olabilen, bir ara mekândan geçildiği tespit edildiğinden,²⁴ günümüzde soyunmalık bölümünü ılıkılık bölümüne bağlayan kapı ile iki yanındaki pencerelerin özgün olmadığına, yapının camiye çevrildiği dönemde açıldıklarına hükmedilebilir. ılıkılık bölümünün doğu duvarının gerisinde bulunan küçük boyutlu aralık mekânının, ılıkılık bölümüyle ortak duvarındaki nişinin halvet kapılarının ölçüsüne yakın genişlikte oluşu dikkate alındığında, özgününde bu nişin yerinde, aralık bölümünü ılıkılığa bağlayan ancak yapının camiye çevrildiği

²¹ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü, “2007 Tarihli Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu”

²² Yılmaz Önge, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara 1995, s.19.

²³ Yılmaz Önge, a. g. e., s.21.

²⁴ Yılmaz Önge, a. g. e., s.22.

dönemde kapatılan bir kapının bulunduğunu düşünmekteyiz. Yılmaz Önge'nin intikâl mekânı anlamında aralık adını verdiği bu mekân, erken devir hamamlarının tuvalet ve temizlik işlevlerinin yürütüldüğü, 16. yüzyıldan itibaren yerini ılıklığa bıraktığı bilinen en önemli bölümlerinden biridir.²⁵ 12.-13. yüzyıl hamamlarında buharın sıcaklıktan ılıklığa, buradan da soyunmalık bölümüne geçişini önlemek için yapıldığı anlaşılan aralık bölümünün,²⁶ kuzey duvarına açılan ve bu bölümü doğrudan sıcaklık bölümüne bağlayan kapı, bu nedenle sonradan açılmış olmalıdır.

Ilıklık mekânının batısında yer alan yarım kubbe örtülü bölümün, özgününde, bugünkü minare kaidesinin bulunduğu kısmı içine alacak biçimde, yaklaşık kare planlı ve kubbe örtülü olduğunu düşünmekteyiz. Yapının, camiye dönüştürüldüğü sırada, kubbesi dahil, yarısının kesilerek bu bölümün mimari kuruluşunun değiştirildiği, kalın kemerin bulunduğu yerde özgününde bir duvarın bulunduğu ileri sürülmektedir.²⁷ Kuzey, batı ve güneyinden duvarla çevreli bu bölümün doğusundaki sivri kemerin, kubbe örtüsü nedeniyle özgün olduğunu düşünmekteyiz. Aksi halde, mekânın batı yarısına minare eklenirken mevcut olduğu düşünülen doğu duvarının, kubbe askıya alınmak suretiyle kaldırıldığını, mekânın kuzey ve güney duvarlarına oldukça üst kısımdan bağlanan bugünkü kemerin, üzerine özgün kubbe oturacak biçimde inşa edildiğini kabul etmek gerekir ki bu pek mümkün görünmemektedir.

Sıcaklık bölümlerinden bir kapıyla doğrudan geçilen ılıklık bölümlerinde kurna izine rastlanmamaktadır. Ilıklık mekânları genel olarak dinlenme amacıyla inşa edilirler.²⁸ Ilıklığın kuzey duvar ekseninde bulunan bugünkü kapı, daha küçük ölçekte olmak şartıyla özgününde de aynı yerde olmalıdır. Bu kapının iki yanındaki pencerelerin, yapının camiye çevrildiği dönemde açıldıklarına kuşku yoktur.

Yapının sıcaklığı, S. Eyice'nin, haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip olarak ele aldığı ve bir ile üç arasında değişebilen eyvanları bulunan iki halvet hücreli, çeşitlemelerinin de bulunduğunu belirttiği (Eyice, 1960, s.108) sıcaklık tipine uyar. Bugüne kadar elde edilen bilgiler ışığında, üç eyvanlı, iki halvetli sıcaklıkların en erken tarihli Kayseri Huand Hatun Külliyesi'ne ait hamamın 1238 yılında inşa edildiği²⁹ kabul edilen kadınlar kısmında bulunmaktadır (Çizim:4).

13. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında inşa edilen, üç eyvanlı, çifte halvetli, ortası kubbeli, sıcaklık bölümlü hamamlar arasında, Kayseri Huand Hatun Külliye Hamamının Kadınlar Kısmı (1238),³⁰ Kastamonu Cemâleddin Frenkşah (1260),³¹ Konya Türbe (14.yy),³² İznik Orhan Gazi (14.yy) (Öney, 1989, s.24), Sivrihisar Seydiler (14-15.yy, Çizim:5),³³ Selçuk Saadet Hatun (14-15.yy) (Öney, 1999, s. 20), Peçin B (14.-15.yy) (Arel, 1968, s.87), Bursa Emir Sultan (1426) (Beştaş, Denizli, 1983, s.359-360), Tire Tahtakale (1426-1442) (Çakmak, 2002, s.51), Ankara Karacabey (1444),³⁴ Amasya Suluova Yolpınar Köyü (1463-1464),³⁵ Manisa Karaköy (1484-1488) (Acun, 1999, s. 510), Konya Meram Hasbeyoğlu (15.yy),³⁶ Karaman Seki (15.yy),³⁷ Balat

²⁵ Yılmaz Önge, a. g. e., s.22.

²⁶ Yılmaz Önge, a. g. e., s.23-24.

²⁷ Kütahya Vakıflar Bölge Müdürlüğü, "2007 Tarihli Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu"

²⁸ Yılmaz Önge, a. g. e., s.24.

²⁹ Yılmaz Önge, a. g. e., s.193.

³⁰ Yılmaz Önge, a. g. e., s.191-208.; Canan Parla, I. Alâeddin Keykubad Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik, C.II, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s.783-789; Canan Parla, a. g. e., C.III, Çizim: 201.

³¹ Yılmaz Önge, a. g. e., s.237-244.

³² Yılmaz Önge, a. g. e., s.23.

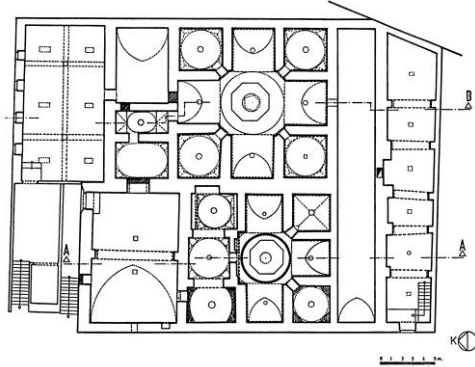
³³ Yılmaz Önge, a.g.e., s.21, 23.

³⁴ Anonim, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.I., Ankara 1983, s.393-395.

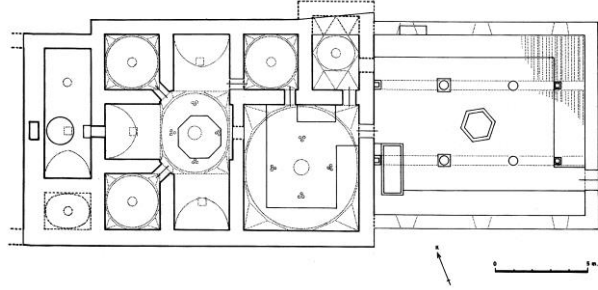
³⁵ Anonim, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.I., Ankara 1983, s.328-332.

³⁶ Yılmaz Önge, a.g.e., s.23.

Delphinion yakınındaki (15. yy) (Öney, 1989, s.24), Balat İlyas Bey İmaret Külliyesi içindeki (15.yy),³⁸ Tire Eski-Yeni (1543 öncesi)³⁹ Hamamları bulunmaktadır.

Çizim 4: Kayseri Huand Hatun Çifte Hamamı
(Parla 1997, C.III, Çizim: 201)

Çizim 5: Sivrihisar Seydiler Hamamı
(Önge 1995, s.30, Çizim:2)

Bu yapılardan Eskişehir Sivrihisar İlçesi'nde yer alan 14-15. yüzyıla tarihlenen Seydiler Hamamı, coğrafi olarak Ak Cami'ye dönüştürülen hamam yapısına en yakın olanıdır. Türk hamamlarının ortası kubbe örtülü, aksiyal olarak düzenlenmiş eyvanları ve köşe odalarından oluşan halvetleriyle ayırt edici özellikteki sıcaklık bölümlerinin, 12. yüzyıla tarihlenen erken örneklerden itibaren belirgin özellikleri bulunan gelişmiş bir plan şemasına sahip oldukları bilinmektedir.⁴⁰ 12.-13. yüzyıl hamamlarında sıcaklığın eyvanları, genişlik ve derinlik ölçülerinin köşe halvetlerine yakın tutulduğu, 13. yüzyılın sonlarına doğru Mardin Yeni Kapı ve Beyşehir Eşrefoğlu Hamamlarında olduğu gibi eyvan genişliklerinin derinliklerine oranla artmaya başladığı görülür.⁴¹ Aynı olgu, konumuzu teşkil eden hamamda ve 14. yüzyıla tarihlenen Sivrihisar Seydiler Hamamı'nda da gözlenmektedir. 12.-13. yüzyıl hamamlarında genellikle köşelere açılmış kapıları bulunan halvet hücrelerinin kare planlı olduğu görülmektedir.⁴² Erken tarihli Artuklu eseri, Mardin Sitti Radviye Hamamı'nın halvet hücreleri 2.50x2.50 m ölçülerinde,⁴³ Ak Cami'nin yerinde bulunan hamamın halvet hücreleri ise 2.92x2.95 m ölçülerindedir. Kuzeydoğudaki halvet odasının duvar ve örtüsünün rasplanmasının ardından bu mekânın duvarlarının tuğla hatıllı kaba yonu taş, kubbe geçişleri ile kubbesinin tuğla örgülü olduğu anlaşılmış ve duvarlarındaki su olukları ortaya çıkartılmıştır.

Yapının doğu cephe duvarının kuzeye doğru uzanan parçanın nihayetlendiği kotta, kuzey cephe duvarının geriye çekilerek kademelenmesine ve kuzey cephe duvarının zemin kotu altında ısıtma sistemine ait olduğu anlaşılan cehennemlik kemerlerinin açığa çıkarılmasına dayanarak, su deposunun kuzey cephenin kuzeyinde bulunduğunu ileri sürmek mümkündür. Yapının sıcaklık bölümünün, kuzey eyvanının, kuzey duvarına su seviyesini kontrol etmek için küçük bir pencerenin açılmış olduğunu, bunun dışında sıcaklığın kuzey duvarının tamamen

³⁷ Yılmaz Önge, a.g.e., s.23'te, hamam Sekizçeşme adıyla anılmakta; Cengiz Topel, Karaman Kültür Envanteri, T.C. Karaman Valiliği, Karaman 2005, s.238'de, Seki Hamamı olarak geçmektedir.

³⁸ Gönül Öney, Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453), Ankara 1989, s.24.

³⁹ Canan Çakmak, Tire Hamamları, Ankara 2002, s.70'te, 1543 tarihli vakfiyesine dayanılarak hamamın 1543 öncesinde inşa edilmiş olabileceğini belirtmiştir.

⁴⁰ Yılmaz Önge, a. g. e., s.25.

⁴¹ Yılmaz Önge, a. g. e., s.26.

⁴² Yılmaz Önge, a. g. e., s.26.

⁴³ Yılmaz Önge, a. g. e., s.26.

sağır tutulduğunu kabul etmek gerekir (Çizim:3). Hamamın külhânı, su deposunun altında ya da kuzeyinde bulunmalı ve hamamın kuzey cephesini oluşturmalıdır. 12.-13. yüzyıl hamamlarına gerekli olan temiz su, vakıf su depoları, özel kuyu ya da sarnıçlarla akarsulardan temin edilmektedir.⁴⁴ Suyunu, yakınlarındaki bir vakıf deposundan alan Artuklu eseri Mardin Sitti Radviyye Hamamı'nın (1184-1185) mevcut su tesisatı, depodan gelen suyun ilkin bir soğuk su deposunda toplandığını, buradan sıcak su deposuna verildiğini göstermiştir.⁴⁵ Divriği'deki Bekir Çavuş Hamamı'nın (1228), Divriği Külliyesi için özel olarak getirilen vakıf suyunu, Konya Sahip Ata Hamamı'nın (1258-1279), Meram Çayı'ndan üstü açık bir kanalla getirilen suyu kullandığı bilinmektedir.⁴⁶ 12.yüzyıl hamamlarında, sıcaklık kurnalarına genellikle sadece sıcak su, 13.yüzyıldan itibaren bazı örneklerde hem sıcak hem de soğuk su akıtılmıştır.⁴⁷ 12.-13. yüzyıl hamamlarının, nasıl tahliye edildiği hakkında pek bilgi bulunmayan kullanılmış atık sularının, zemin eğimine uyarak sıcaklık zemininin belli yerlerine açılmış deliklere akıtıldığı, buradan da döşeme altındaki toplama borularıyla pis su kanalına gönderilmek suretiyle tahliye edildiği düşünülmektedir.⁴⁸

12.-13.yüzyıl hamamlarının ayrı girişleri bulunan, su depolarının gerisinde yer alan külhân bölümleri, depo olarak da kullanılabilen, ısıtma tesisatının bulunduğu, su deposunun boyutlarında inşa edilmiş, aydınlık delikli tonozlarla örtülü mekânlardır.⁴⁹ Genel olarak, Türk hamamlarının, külhânda su deposunun altına rastlayan ocakta, odunların yakılmasıyla meydana gelen alev ve dumanın sıcaklık ve ılıklik bölümlerinin döşemesi altındaki cehennemlikte dolaşarak duvarlardaki tütekliklerden dışarı çıkması ve kısmen de, depoda ısınan suyun buharlaşarak hamama yayılması ile ısıtıldığı bilinmektedir.⁵⁰

Mimari özellikleri ve duvarlarının tuğla hatıllı kabayonu kesme taş örgüsü, daha sonra Ak Cami'ye dönüştürülen Selçuklu hamamının 13. yüzyıl sonu-14. yüzyılın başlarında inşa edildiğini göstermektedir. Alâeddin Vakfı-Selçuklu eseri olarak kaydedilen yapının daha sonradan Ak Cami'ye dönüştürülen hamam yapısı olması gerektiğine hiç kuşku yoksa da hamamın hangi Alâeddin adlı Selçuklu sultanının vakfı olduğu bilinmemektedir. Anadolu Selçuklularında Alâeddin Keykubad adını taşıyan üç Selçuklu Sultanı bulunmaktadır. I. Alâeddin Keykubad 1220-1237 yılları arasında hüküm sürmüştür. II. Alâeddin Keykubad 1249-1254 yılları arasında iki kardeşiyle birlikte tahtı paylaşmışsa da ağabeyi II. İzzeddin Keykavus'un emriyle Moğolistan'a gitmek üzere çıktığı yolculuk sırasında 1254 yılında Erzurum'da zehirlenerek öldürülmüştür.⁵¹ III. Alâeddin Keykubad, 1298-1302 yılları arasında hüküm sürmüştür. Alâeddin Vakfı-Selçuklu eseri olarak kaydedilen bugünkü Ak Cami'nin yerinde bulunan üç eyvanlı iki halvetli hamamının sıcaklık bölümünün, en erken tarihli uygulamasına Kayseri Huand Hatun Külliyesi'nin Mahperi Huand Hatun tarafından yaptırılan kadınlar kısmında (1238) rastlanmaktadır. Ancak, bu tarihlerde Selçukluların Eskişehir Merkez'de her hangi bir yapılarının bulunmayışı, hamamın Selçuklu Sultanı I.Alâeddin Keykubad dönemine (öl.1237) ait olamayacağını gösterir. Sultan II. Alâeddin Keykubad'ın ise Sivrihisar

⁴⁴ Yılmaz Önge, a. g. e., s.41.

⁴⁵ Yılmaz Önge, a. g. e., s.41.

⁴⁶ Yılmaz Önge, a. g. e., s.41.

⁴⁷ Yılmaz Önge, a. g. e., s.95.

⁴⁸ Yılmaz Önge, a. g. e., s.45.

⁴⁹ Yılmaz Önge, a. g. e., s.27.

⁵⁰ Yılmaz Önge, a. g. e., s.93.

⁵¹ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul 1984, s.473-474; s.474'de babası II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in II. Alaeddin Keykubad'ın annesi Gürcü Hatun ile 1238 yılında evlendiği belirtilmektedir. Buna göre öldürüldüğünde 15 yaşında bir delikanlı olmalıdır.

bölgesindeki devlet topraklarını bazı kimselere özel mülk olarak dağıttığı, Sivrihisar'daki bir köyü emirlerinden birine sattığı, bu tür mülk ve Ahi zaviyelerinin vakıflarının bu sultan zamanında vakfiyet ve mülk üzere tasarruf olunduğu, Sivrihisar nahiyesindeki en eski vakıfların II. Alâeddin Keykubad zamanına ait olduğu ileri sürülmektedir.⁵² Osman Turan, Selçukluların Erzurum meliki Mugis al-din Tuğrulşah'ın Gürcü Kraliçesi Rosudan'dan doğan kızı Thamar ile evlenen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu evlilikten doğan oğlu II. Alâeddin Keykubad'ın, öldürüldüğünde (1254) en fazla 16-17 yaşında olduğunu belirtmektedir.⁵³ Çok karışık bir dönemde iki ağabeyi ile tahtı paylaşan II. Alâeddin Keykubad'ın 1249-1254 yılları arasında kapsayan hükümler döneminde Selçukluların Eskişehir Merkez'deki varlığını gösterir, her hangi bir yapı da bilinmemektedir. Bu nedenle Ak Cami'nin yerinde bulunan hamam yapısının II. Alâeddin Keykubad dönemine de ait olma olasılığı çok zayıftır. Hamamın, III. Alâeddin Keykubad döneminde 1298-1302 yılları arasında inşa edilmiş olması muhtemeldir.

KAYNAKLAR

- ACUN, Hakkı, (1999), Manisa'da Türk Devri Yapıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALTINSAPAN, Erol, (2008), Eskişehir Ak Cami, Eser Ofset, Eskişehir.
- ALTINSAPAN, Erol, (2009), Eskişehir Hamamları (Selçuklu-Osmanlı Dönemi) Eskişehir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları No:13, Eskişehir.
- ALTUN, Ara, (1981-1982), Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi "bir deneme", Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya, İstanbul.
- AKDAĞ, Mustafa, (1979), Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- ALBEK, Suzan, (1991), Dorylaion'dan Eskişehir'e, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir.
- ANONİM, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, (1983), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, C.I., Ankara.
- AREL, Ayda, (1968), "Menteşe Beyliği Devrinde Peçin Şehri", Anadolu Selçuklu Sanatı Araştırmaları I, İstanbul.
- BEŞTAŞ, N.; DENİZLİ, H., (1983), Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, C.III, Ankara.
- ÇAKMAK, Canan, (2002), Tire Hamamları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇELİKKANAT, Fikret, (1973), 50. Yılında Eskişehir, Özgür Yayınları, Eskişehir.
- ÇELİKKANAT, Fikret, (1990), Eskişehir, Eskişehir.
- ÇIKAM, Zeki ve Heyet, (1987), "İshak Fakih" İslam Alimleri Ansiklopedisi, C.XII, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul.

⁵² Halime Doğru, XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, Ankara 1997, s.9, 89, 105, 117.

⁵³ Osman Turan, 1955, "Keykubâd II", İslam Ansiklopedisi 6, s.661.

- DOĞRU, Halime, (1997), XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, Ankara.
- EYİCE, Semavi, (1960), “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, Tarih Dergisi, C.11, S.15, İstanbul.
- KALYON, Mustafa, (2000), Kütahya’da Selçuklu Germiyan ve Osmanlı Eserleri, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya.
- ÖNGE, Yılmaz, (1995), Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- ÖNEY, Gönül, (1989), Beylikler Devri Sanatı XIV. XV. Yüzyıl (1300-1453), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖNEY, Gönül, (1999), “Beylikler ve Erken Osmanlı Sanatına, Sosyal Yaşantısına Genel Bakış”, Akdeniz’de İslâm Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası, İstanbul.
- PARLA, Canan, (1997), I. Alâeddin Keykubad Dönemi Yapılarında Biçim ve Estetik, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi) , Ankara.
- TOPEL, Cengiz, (2005), Karaman Kültür Envanteri, T.C. Karaman Valiliği, Karaman.
- TURAN, Osman, (1955), “Keykubâd II”, İslam Ansiklopedisi 6, s.661.
- TURAN, Osman, (1984), Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1932), Kütahya Şehri, İstanbul.